

Integrace přistěhovalců v Evropě: od občanské integrace k multikulturalismu a zpět?

Andrea Baršová
barsova@seznam.cz

1. Úvod

Tento příspěvek se zabývá multikulturalismem jako politikou¹ integrace přistěhovalců v současné Evropě. Nabízí k diskusi dvě teze.

První tezí je tvrzení, že současný odklon od multikulturalismu a příklon k individuální občanské integraci, jež můžeme v Evropě pozorovat nejzřetelněji ve Velké Británii a v Nizozemí, není výsledkem nárazu nové vlny pravicově populistických protiimigrantských tažení. Je součástí nového hledání civilizační a národní identity, spravedlnosti a bezpečnosti v evropských společnostech („národech“) globální éry. *Druhá teze* zní, že česká integrační politika, která je stará jen asi šest let, prochází obdobným vývojem od multikulturalismu k občanské integraci – i když zatím spíše jen v úředních spisech než v realitě. Diskuse o „nové občanské smlouvě“ s přistěhovalci je ovšem již ve vládním programu.

2. Multikulturalismus v Novém světě a v Evropě

Multikulturalismus je pojem, který je používán jak ve významu popisném, tak normativním. V zemích Nového světa, kde se multikulturalismus stal státní politikou, tj. Kanadě a Austrálii, multikulturní, tj. „mnohoetnická“ realita předcházela multikulturní politiku. Přítomnost původních obyvatel („prvních národů“)² s jejich nepopiratelnými nároky na uchování svého způsobu života výrazně přispěla k tomu, že multikulturní povaha obyvatelstva byla prohlášena za jedinečné kulturní dědictví těchto zemí. V Kanadě a Austrálii, na rozdíl od USA, navíc chyběl silný zakladatelský mýtus (válka za nezávislost, přijetí Ústavy), který by vytvořil novou inkusivní národní identitu, jež by mohla pojmout nově příchozí. Přijetí multikulturní politiky jako oficiálního kréda v 70. letech 20. století, k němuž došlo v Kanadě i Austrálii téměř současně, tak bylo jednou z mála schůdných odpovědí na potřebu sjednocující národní ideologie na jedné straně a férového řešení

¹ Pojem politika zde používám k označení souboru normativních opatření a cílů, podporovaných státní mocí. Zahrnuje situaci, kdy je určitá politika vynucována zákonem a sankcí, tak na opačném pólu spektra pouhé stanovení cílů, k jejichž naplnění chce stát přispět osvětou.

² Pojem první národy („first nations“) dobře naznačuje morální a právní nároky domorodých obyvatel, tj. těch, kteří žili na území před příchodem nových osadníků. „Jsou to potomci těch, kteří obývali danou zemi nebo území, kdy přišly národy jiných kultur a etnického původu, které se později staly dominujícími skrze dobytí, okupaci, usazení se nebo jinými prostředky.“ (U.N. Fact Sheet No. 9).

vztahu ke kulturně odlišným skupinám obyvatel se zvláštními morálními nároky na straně druhé.³

Multikulturalismus jako doktrína a politika nejenom tvrdí, že společnost je různorodá, ale také, že úkolem státu je tuto rozmanitost udržet a rozvíjet. Multikulturalismus zemí Nového světa ale není bezbřehý, neboť v takové podobě by nemohl plnit roli oficiální ideje státu.⁴ Naopak, je explicitně vsazen do širšího ústavního rámce, jež je definován loajalitou občana ke státu, respektem k principům demokratické společnosti jako jsou ústavnost, parlamentní demokracie a svoboda slova, zákonnost, rovnost. Vedle těchto politických principů tvoří společný rámec i vymezení role národního jazyka, resp. jazyků (angličtiny v Austrálii a angličtiny a francouzštiny v Kanadě).

Na rozdíl od multikulturalismu zemí Nového světa, kde tato ideologie odpovídala na širší společenskou objednávku po vytvoření národní identity, v Evropě se rozvíjí multikulturní politika především v návaznosti na rostoucí imigraci a následnou změnu ve složení obyvatel. Multikulturní politika zde přichází spolu s multikulturní realitou.⁵ Multikulturalismus jako strategie pluralistické integrace přistěhovalců existuje uvnitř samozřejmého rámce staletými utvářené národní existence, její ústavy, kultury a institucí. Předpoklad, že tento rámec zůstane zachován, byl považován za samozřejmý. Státy, hlásící se k multikulturní politice, ani nepovažovaly za nutné jej deklarovat. Vývoj od konce 90. let 20. století ale tímto předpokladem otrásl.

3. Multikulturní politiky v Evropě

V Evropě se k oficiální multikulturní politice přihlásily explicitně tři země: Velká Británie, Nizozemí a Švédsko.⁶ Tzv. „multikulturní“ či „interkulturní“ postupy byly realizovány v menším rozsahu i v dalších západoevropských zemích. Uplatnily se také na místní úrovni, např. ve Frankfurtu či jiných německých městech.

³ V terminologii běžné ve střední Evropě bychom tyto skupiny nejspíše označili za tradiční národnostní menšiny. V Kanadě to jsou frankofonní obyvatelstvo a původní obyvatelé, v Austrálii původní domorodci. Zahrnutí nových vln migrantů do multikulturní náruče lze považovat za sekundární. Např. *Zákon o kanadském multikulturalismu* z roku 1988 je opatřen preambulí, která vypočítává hodnoty a východiska, na nichž je multikulturní doktrína vystavěna. Klíčovými jsou: „multikulturní dědictví“, „práva původních národů“ a oficiální dvojjazyčnost. Imigrace či imigranti zmíněny nejsou. Zákon pouze odkazuje na rovné postavení všech Kanadčanů, a to jak Kanadčanů narozením, tak Kanadčanů na základě vlastní volby.

⁴ Je příznačné, že v oficiálních kanadských a australských dokumentech se vždy mluví o „kanadském multikulturalismu“ nebo „australském multikulturalismu“.

⁵ Při úvahách o multikulturní politice v Evropě nelze opominout historii evropského kolonialismu. Jak ukazují případy Velké Británie a Nizozemí, multikulturalismus je také přijímán jako odpověď na měnící se realitu mateřských zemí způsobenou rozpadem jejich koloniálních držav a následnou imigrací části obyvatel bývalých kolonií do metropolí. Multikulturní realitu těchto zemí od druhé poloviny 20. století lze tak také chápat jako na transformaci (nebo geografické zúžení) multikulturních říší v multikulturní metropole.

⁶ Joppke, Christian. (2003). *The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State*. Russell Sage Foundation. Working Paper No. 2003.

Zlatým věkem multikulturalismu byla 70. a 80. léta 20. století. Symbolem vzmachu a pádu multikulturalismu v Evropě se stalo Nizozemí.

➤ **Nizozemí: tolerance v troskách**

Nizozemí mělo tradičně pověst bezpečného přístavu.⁷ Svou prosperitou přitahovalo různé uprchlíky a migranty již od 16. století. V 17. století poskytlo útočiště francouzským hugenotům. Po konci II. světové války začalo přistěhovalectví, které bylo dědictvím nizozemské koloniální tradice. Vraceli se Nizozemci, kteří žili a pracovali v Indonésii, Surinamu a na Karibských ostrovech. Mezi léty 1945-1965 se vrátilo z Indonésie celkem 300 000 osob. Migrace, která následovala po vyhlášení nezávislosti Surinamu v roce 1975, přivedla do Nizozemí v následujících dvaceti letech dalších 296 000 přistěhovalců. Vedle toho probíhal v poválečné době, podobně jako v dalších západoevropských zemích, „nábor“ pracovních sil, převážně ze středomořské oblasti, Itálie, Španělska, Turecka, Maroka a Jugoslávie. Tato imigrace, která byla považována za dočasnou, se ukázala jako trvalá.

Nové menšiny začaly být, podobně jako jinde v Evropě, považovány za problém někdy koncem 70. let. 20. století. Vláda na to odpověděla hledáním nové politiky, jejíž hlavním cílem měla být jejich plná emancipace za uchování vlastní kultury a identity.⁸ Toto paradigma bylo v Nizozemí odvozeno od analogie historického přístupu k dělníkům a katolíkům jako skupinám, jež dosáhly společenské emancipace. Tak jako dělníci, i přistěhovalci měli právo na rovnost. A tak jako katolíci, měli užívat právo na uchování své kultury. Multikulturalismus se stal kouzelným slovem integrační politiky. Jedním z opatření byla např. podpora vzdělávání dětí přistěhovalců v jejich mateřském jazyce. Stát také uznal právo muslimských skupin na zakládání vlastních škol. V praxi ale tyto politiky nevedly k dosažení rovnosti mezi přistěhovalci a domácím obyvatelstvem ve vzdělání a ani v sociálním a ekonomickém postavení. Na počátku 90. let se navíc začala výrazně projevovat rostoucí etnická rezidenční segregace ve velkých městech.

Joanne van Selm v pojednání *Nizozemí: Tolerance pod tlakem*⁹ popisuje situaci koncem 90. let uplynulého století se následovně. Mnoho lidí se shodlo, že vlastně nechápou, co je multikulturalismus. A pokud si mysleli, že tomu rozumí, tak si nebyli jisti, zda multikulturalismus v praxi funguje. V lidovém pojetí byl multikulturalismus stále více chápán jako zdvořilé ustupování roztahovačnému hostu, jenž vás postupně vytěsňuje z vašeho příbytku. Tak jej líčil například kontroverzní filmař Theo van Gogh.¹⁰

⁷ Nevelké Nizozemí s 16 miliony obyvatel patří k hustě obydleným zemím světa (388 obyvatel na km²). Jestliže tradice tolerance přispívá k otevřenosti vůči příchozím, nedostatek prostoru (a jeho vzácnost, jelikož část je „dobyta“ na moři) zase umocňuje pocity, že „člun je plný“.

⁸ Lechner, Frank, J. (2002). *Globalisation and National Identity in the Netherlands, 1980-2000*. Department of Sociology, Emory University. (Draft submitted for the presentation at the 2002 ASA meeting.) s. 14

⁹ Selm, Joanne, van, (2003). *The Netherlands: Tolerance under Pressure*. Migration Information Source.

¹⁰ *Lack of Self Respect*, publikováno v Het NRC Handelsblad Cultureel Supplement 15.6.2001. Anglický překlad <http://www.militantislammonitor.org/article/id/349>

Prvním signálem obratu - a předzvěstí „multikulturní debaty“ - se stalo v Nizozemí přijetí *Zákona o integraci nových přistěhovalců* v roce 1998, který zavedl povinou účast v integračním programu pro přistěhovalce. Program je individualizovaný. Zahrnuje výuku holandštiny v rozsahu 600 hodin a návštěvu kurzů sociální a pracovní orientace pro všechny nově příchozí. Po roce od zahájení programu je imigrant povinen složit zkoušku z jazyka a sociální orientace. (Nizozemský model povinných integračních kurzů začal být rychle přijímán v jiných evropských zemích, např. Finsku, Dánsku, Belgii, Rakousku a Německu.) Přijetí zákona se stalo průlomem. Na jedné straně nastartovalo obrat od multikulturalismu k individuální integraci, na druhé straně ale utvrdilo, že Nizozemí je imigrační zemí a multikulturní společností *de facto*.

Rozbuškou, která podnítila národní debatu o multikulturalismu a národní identitě, se stal článek levicového komentátora Paula Scheffera „Multikulturní drama“, který publikoval v národním listu NRC Handelsblad 29. ledna 2000. Závažnost diskuse, již Scheffer vyvolal, dokládá i to, že nizozemský parlament si později v roce 2000 vyčlenil dva dny bez zákonodárné agendy, aby prodiskutoval vznesené otázky.¹¹

Scheffer otevřel mnoho z dosavadních tabu multikulturalismu. Poukázal na to, že běžná rétorika tolerance a inkluze nemůže zakrýt fakt rostoucí etnické segregace. Podle Scheffera byl jádrem problému špatně pochopený multikulturalismus. Nizozemsko ve snaze o otevřenost vůči přistěhovalcům ztratilo smysl pro svou vlastní kulturní identitu. Bez přihlášení se ke společnému jazyku a tradicím ale společnost ztrácí základ pro integraci jiných. Aby se multikulturní drama nezměnilo v apartheid, je podle Scheffera nezbytné znovu definovat to, co činí společnost „nizozemskou“ a posílit snahy o socializaci imigrantů do národní kultury.¹²

Debata, kterou Scheffer vyvolal, se brzy proměnila v diskusi o národní identitě. Co znamená být Holanďanem? Existují nějaké prvky nizozemské společnosti, které jsou závazné i pro nově příchozí?

Podle některých názorů Scheffer svým počinem vydláždil cestu k úspěchu politickému dobrodruhovi Pimu Fortuynovi, jehož politická strana (LPF)¹³ se silnou protipřistěhovaleckou rétorikou se ve volbách v roce 2002 vyhoupla na post druhé nejsilnější strany v zemi (26 křesel, 17.9% hlasů). Zavraždění Pima Fortuyna krátce před volbami, ani vládní krize již ale nezastavily započatý trend. Slovo „multikulturní“ se začalo vytrácet z vládních dokumentů.¹⁴ Přistěhovalecká pravidla byla dále přeformulována tak, aby vytvořila předpoklady pro individuální integraci.

¹¹ Lechner, Frank, J. (2002). *Globalisation*, op. cit. s. 2, 16.

¹² Lechner, Frank, J. (2002). *Globalisation*, op. cit. s. 2.

¹³ LPF - List Pim Fortuyn, jednalo se o typickou stranu jednoho tématu.

¹⁴ Selm, Joanne, van, (2003). *The Netherlands: Tolerance...*, op. cit. Za vlády, která vznikla po volbách v roce 2002, byl vytvořen nový post ministra pro integraci a imigraci, přičleněného k ministerstvu spravedlnosti.

Přistěhovalci se musí přihlásit k základním hodnotám a normám nizozemské společnosti a ti, kteří se přistěhují dobrovolně, musejí znát jazyk již před svým příchodem do Nizozemí. Uznání uprchlíci získávají povolení k pobytu zpočátku jen na omezenou dobu a musejí ještě před udělením trvalého pobytu projít integračními testy.¹⁵

Zavraždění Theo van Gogha, jehož ve filmařské komunitě přezdívali „nizozemský Michael Moore“, přineslo v debatě o multikulturalismu další posun.¹⁶ Gogha zavraždil 2. listopadu loňského roku islámský fundamentalista, kterého k činu podnítil Goghův snímek „Submission“ expresivně kritizující vztah islámu k ženám.¹⁷ Vražda a následné žhářské útoky proti mešitám, kostelům a islámským školám ukázaly, že jde o konflikt spíše ideologicko-politický než kulturně-etnický. Mohammed Bouyeri, podezřelý z vraždy Theo van Gogha, nebyl totiž „ani tak dílem zanícených imámů z marockého venkova jako spíš informační společnosti Západu“.¹⁸

Nová teze tak zní, že problémem není přistěhovalectví jako takové, ani muslimští přistěhovalci obecně, ale fakt, že část muslimských přistěhovalců či jejich špatně integrovaných potomků inklinuje k militantním formám islámu. To je diskurs, v jehož rámci například nizozemský „výzkumník trendů“ Adjiedj Bakas mluví o údajném dosud úspěšném pokusu muslimů kolonizovat Nizozemí. (Teorie muslimské kolonizace je součástí Bakasovy huntigtonovské teze o postupné proměně části západní Evropy - Španělska, Portugalska, Itálie, Nizozemí a Belgie, spolu se státy Maghrebu, v „Eurabii“, jež mu přinesla pozornost médií.) Bakas ale podtrhává i skutečnost, která zpochybňuje rozsah fiaska multikulturní politiky. Bakas označuje celkovou imigrační politiku Nizozemí v posledních čtyřiceti letech za katastrofální. Je ale nutné rozlišovat, dodává. „S černými, jihoamerickými a asijskými přistěhovalci nejsou téměř žádné problémy. Chodí do škol, uzavírají sňatky s Nizozemci a pracují. Potíže přinášejí islámští imigranti, především z Maroka, ale také z Turecka“.¹⁹

Potvrzení, že skutečné „jinokulturní“ nebezpečí je omezené, můžeme najít ve zprávě *From Dawa to Jihad*, kterou zpracovalo nizozemské Ministerstvo vnitra na podkladě zpráv informačních služeb v prosinci roku 2004.²⁰ Podle této zprávy z jednoho milionu Muslimů v Nizozemí je až 95% umírněných. To ale také znamená, že v Nizozemí žije až 50 000 potenciálních islamistických radikálů.²¹ Ideologickým

¹⁵ Nizozemská migrační politika zahrnuje i důraznější návratová opatření pro odmítnuté žadatele o azyl a další přistěhovalce. Nizozemí také bylo jednou z mále zemí, které podpořily Velkou Británii v hledání realizace plánů na zřízení přijímacích středisek pro žadatele o azyl mimo území EU).

¹⁶ *Lack of Self Respect*, publikováno v Het NRC Handelsblad Cultureel Supplement 15.6.2001, op. cit.

¹⁷ Desetiminutový snímek natočený anglicky popisoval expresivně domácí násilí vůči muslimským ženám. Scénář k filmu napsala Ayaan Hirsi Ali, členka nizozemského parlamentu somálského původu.

¹⁸ Both, Norbert. Listopad 2004. *Holandsko po van Goghovi*. Project Syndicate.

¹⁹ Bakas, Adjiedj. *Die Muslime versuchen, die Niederlande zu kolonisieren*. (Rozhovor redaktora die Welt s nizozemským výzkumníkem trendů Adjiedjem Bakasem). Die Welt, 9. 12. 2004.

²⁰ V médiích se objevily i úvahy, že nebýt vraždy Theo van Gogha, zpráva by nebyla zveřejněna.

²¹ Gerstenfeld, Manfred. *Radical Islam in the Netherlands. A case study on failed European Policy*. Jerusalem Center for Public Affairs, Vol. 4, No. 14, 2 January 2005, <http://www.jcpa.org/brief/brief004-14.htm>

záměrem radikálních islamistických skupin je napadení západního životního stylu a západní politické, ekonomické a kulturní dominance. Prevence, izolace a eliminace islámského radikalismu a terorismu ale nespadá do mezí jakkoli široce pojatého multikulturního dialogu. Jsou z něho vyřazeny, stejně jako krajně pravicová hnutí či skinheadi.

Pokusím se na závěr shrnout, v čem se liší nizozemská multikulturní debata od protipřistěhovalecké rétoriky, kterou si osvojili v minulosti krajně pravicoví vůdci:

1. Veřejná debata již neodráží jen strach, předsudky a pocit ohrožení nižších tříd, jež dovedou populističtí politikové obratně proměnit ve volební preference. Odráží také obavy a zděšení části středních tříd a politické moci samotné. Je příznačné, že psychologický dopad zavraždění Theo van Gogha je srovnáván se šokem z útoku z 11. září v USA.
2. Mnozí z těch, kteří hájí domácí společnost před domnělou cizí „kolonizací“, nemají na mysli uchování tradicionalistické společnosti. Hájí spíše soudobou moderní a kosmopolitní západní společnost. To platí i pro kontroverzní postavy tohoto proudu, jakými byli Pim Fortuyn nebo Theo van Gogh.²²
3. Skutečnost, že k dramatickému vyostření situace došlo právě v pověstně liberálním Nizozemí, nemusí být nahodilá. Hodnoty, jejichž respektování je po přistěhovalcích požadováno, nejsou jen tradiční demokratická pravidla, ale například také uznání rovnosti gayů a lesbických žen nebo svoboda umělecké provokace. V této debatě jsou tedy hájeny i hodnoty, které nejsou tradičním protipřistěhovaleckým hnutím vlastní.
4. Nizozemská „protimultikulturní“ reakce nevidí problém v etnickém či rasovém, ale v ideovém a náboženském aspektu společenské diverzity.

➤ **Velká Británie: jistota občanství**

Určité paralely vývoje v Nizozemí můžeme vidět ve Velké Británii, i když zde situace zůstává v hranicích pověstné britské umírněnosti.

Původ britského konceptu „pluralistické integrace“ je spojen s historií a ideou impéria jako politického tělesa, kde pod společnou střechou koexistují různé etnické a regionální kultury, i když jsou nerovné a podřízené anglické kultuře. Britové ve své

²² Např. Theo van Gogh v článku *Lack of Self Respect* (viz výše) uvádí: „Kdykoli myslím na taková vznešená slova jako „nizozemská kultura“, přichází my na mysl Spinoza. Nebo, že Voltairovy knihy mohly být vytištěny jev v Amsterdamu. Nebo to, že jen zde bylo možné, že Wim T. Schippers (nizozemský spisovatel) mohl zpochybňovat existenci boží a ostře kritizovat věřící v televizi. Že v této zemi mohla být podpořena z veřejných prostředků hra, jež ukazuje psy sledující ze sofa televizi. Že zde byli „provos“ (nizozemští političtí provokatéři) již před květnem 68...“ (Přeloženo z anglického překladu.) Anglický překlad <http://www.militantislammonitor.org/article/id/349>

koloniální tradici respektovali cizí kultury jako něco, co nemá být zrušeno, ale spíše uhlazeno a inkorporováno pod britskou korunu. Jakmile se v 60. let 20. století prosadila myšlenka rovné hodnoty kultur, mohl se tento původně nerovný pluralismus proměnit v liberální „multikulturalismus“.²³ Nový model multikulturní integrace definoval tehdy v dnes již slavném výroku labouristický ministr vnitra Roy Jenkins: „Integrace neznámá to, že by přistěhovalci ztratili vlastní národní charakteristiky a svou kulturu. Myslím, že v této zemi nepotřebujeme „tavící kotel“ Přišli bychom tím o ten největší přínos, který z imigrace můžeme získat, což by myslím, bylo opravdu škoda. Proto definuji integraci na jako zplošťující asimilační proces, nýbrž jako stejnou příležitost, kterou následuje kulturní různost a v prostředí společné tolerance.“²⁴

Takto definovaná pluralitní integrace byla podporována kontinuálně britskými vládami od 60. let. Nové trendy výrazněji načrtla až imigrační strategie z roku 2002 *Secure Borders, Safe Haven: Integration with Diversity in Modern Britain*,²⁵ jež ale nadále stojí na pozici, že britská společnost je multikulturní. Nový důraz na občanskou a sociální integraci jedinců a osvojení angličtiny byl ovšem podtržen zvýrazněním občanství jako sjednocujícího prvku, mj. zavedením slavnostní státoobčanské přísahy. Současně britská vláda začala intenzivně připravovat program přípravných občanských kurzů. S tímto cílem ustavil britský ministr vnitra v září 2002 expertní skupinu *Život ve Spojeném království* pod vedením Prof. Bernarda Cricka. Experti zveřejnili v září 2003 obsáhlou zprávu *The New and the Old. The Report of the „Life in the United Kingdom“*, která navrhla řadu konkrétních integračních postupů, které zahrnují mj. např. volnou distribuci příručky *Living in the United Kingdom*, široké zapojení dobrovolného a privátního sektoru do integrace, včetně ustavení individuálních „mentorů“ pro imigranty a testování jazykových znalostí. Skupina navrhla i obsah občanských kursů.²⁶ To již naznačilo, že pohyb dějinného kyvadla směřuje od pluralitní integrace etnických komunit k individualizované občanské integraci.

Skutečnou debatu o multikulturalismu, či přesněji o osudu tohoto pojmu, otevřel v dubnu roku 2004 předseda britské *Komise pro rasovou rovnost*²⁷ Trevor Phillips v interview pro deník *The Times*.²⁸ Rozhovor vzbudil pozornost, protože Komise pro rasovou rovnost je institucí, jež byla tradičně s politikou

²³ Barša, Pavel. 2004. *Imigrační a integrační politika Francie, Velké Británie a Německa po 2. světové válce. Ústav mezinárodních vztahů. Studijní sešity 2/2004.*

²⁴ Roy Jenkins, 29. května 1966. Cit. podle Crick, Bernard, Sir. (2004) *Projev na konferenci Integrace cizinců v Evropě*. Slovo 21. s. 10.

²⁵ Home Office. Secretary of the State for the Home Department. (February 2002). *Secure Borders, Safe Haven. Integration with Diversity in Modern Britain*. London: The Stationary Office.

²⁶ Barša, Pavel. *Imigrační...*, op. cit. s.11-12.

²⁷ Britská Komise pro rasovou rovnost (Commission for Racial Equality) je nezávislý orgán dohledu nad dodržováním antidiskriminačních předpisů. Stala se vzorem obdobných orgánů nejen v zemích Commonwealthu, ale nakonec i v Evropské unii. Stalo se tak přijetím směrnice o rasové rovnosti (Racial Equality Directive, 43/2000/EC).

²⁸ *The Times*, 3 April 2004. Již před Phillipsem ale zveřejnil kritický článek s názvem „Too diverse“ editor Prospektu David Goodhart. Goodhart tvrdil, že vysoká diverzita společnosti může ohrozit pocity sounáležitosti daňových poplatníků

multikulturalismu spojena. Phillips je navíc také považován za spojence Tonyho Blaira a jeho názory jsou proto čteny jako blízké postojům premiéra.

V interview pro *The Times* Phillips připustil, že pojem multikulturalismus pochází z jiné éry a již není užitečný, protože naznačuje separaci. V reakci na incident, kdy mladí Britové muslimského vyznání spálili britskou vlajku před ústřední mešitou v londýnském Regent's parku, Phillips také uvedl, že žijeme v jiném světě, než byl svět šedesátých a sedmdesátých let. Dnes je potřeba „napříč celou společností potvrdit jádro toho, co je britské“ („to assert the core of britishness“). (Později Phillips navrhl zařadit do tohoto jádra např. zákonnost, demokracii, férovost či angličtinu jako společný jazyk). Podle Phillipse je důležité vzkázat mladým protestujícím Muslimům, že jsou považováni za Brity, ale na druhé straně zdůraznit, že být Britem znamená „přizpůsobit se pravidlům britského národa – a ty vylučují terorismus“.

Diskuse, která začala jako diskuse o „slovu M“ a jeho místu v britské společnosti²⁹, se – podobně jako v Nizozemí – rychle změnila v diskusi o národní identitě a o tom, co znamená být Britem.³⁰ Phillips v ní vysvětlil, že Británie podle něj vždy byla a bude rozmanitou společností. Spor nevede s těmi, kdo mají rádi rozmanitost, ale s těmi, „kdo chtějí fetišizovat historické rozdíly až do té míry, kdy se multikulturalismus, tak, jak je praktikován, stává směšným, nebo, což je horší, stává se nebezpečnou formou zhoubného zanedbávání a vyloučení.“³¹ Multikulturalismus podle něj znamenal uznání mnoha nových kvalit, které přistěhovalci přinesli do Británie. Dnes ale podle něj „čelíme novým výzvám, na něž nelze odpovědět starým jazykem vztahů mezi rasami. 11. září změnilo svět, a my musíme uznat, že vztahy mezi komunitami nejsou jen o vztazích mezi rasami, ale že víra se také stává jejich předmětem.“³²

Phillips poukázal mj. i na to, že nelze ignorovat skutečnost, že podle zjištění národního statistického úřadu z ledna 2004 čtyři z pěti obyvatel z afro-karibské komunity, kteří žijí v Británii, popsali svoji národní identitu jako „britskou, anglickou, skotskou, velšskou nebo irskou“. A až tři čtvrtiny osob z indické, pakistánské a bangladéšské komunity popsaly svou národní identitu obdobně.³³ Ideový příklon k občanské integraci ale nejlépe dokládá Phillipsův argument, že „nárok na rovnost je založen na jistotě našeho občanství. Je založen na tom, co máme společné, nikoli na rozdílech“.³⁴ Řešením problémů integrace je redefinice pojmu „britství“, který se má stát, při zachování jeho politických hodnot, kulturně a rasově inkluzivnějším.

²⁹ Viz také Phillips, Trevor. *Britishness and the „M“ Word*. Projev před „Civil Service Race Equality Network“, 26. dubna 2004. http://www.cre.gov.uk/publs/connections/conn_04sp_britishness.html

³⁰ Viz jarní a zimní číslo časopisu *Connections*, dostupné na internetových stránkách Komise pro rasovou rovnost na <http://www.cre.gov.uk>

³¹ What now for multiculturalism? *Connections*, Winter 2004
http://www.cre.gov.uk/publs/connections/conn_04wi_multiculturalism.html

³² What now for multiculturalism? op. cit.

³³ Phillips, Trevor. *Britishness...*, op. cit.

³⁴ What now for multiculturalism? Tamtéž.

Phillipsovy výroky vyvolaly vzrušenou diskusi, která ale mnoho nevyřešila. „Imigrant z Marsu by mohl považovat celou debatu za zmatenou. Nikdo nehájí, aby kulturní rozdíly byly srovnány parním válcem, nebo aby jim byla upírána hodnota. A nikdo nepopírá potřebu společně sdíleného kodexu.“, shrnul výsledky debaty editor časopisu Connections.³⁵

Diskuse ale přece jen byla přínosem v jednom bodu. Stejně jako v Nizozemí ukázala, že současným problémem není „rasa“, ale náboženství. Přesněji, jak vysvětluje Tariq Modood, profesor na univerzitě v Bristolu, je to otázka „uznání“ muslimské identity ve veřejném prostoru.³⁶ Veřejné uznání je více než tolerance v privátní, soukromé sféře, jak dokládá názorně i boj za práva gayů a lesbických žen.³⁷ Podle Modooda to znamená, že je potřeba „znovu projednat podmínky integrace“. Je to ale u náboženství možné? Copak nevyřešila Evropa náboženské války tím, že víru vytěsnila do sféry privátního života?

4. Multikulturalismus a politiky integrace přistěhovalců v Česku

V České republice došlo k zahrnutí cíle integrace přistěhovalců do státní politiky na konci 90. let 20. století. U vzniku integrační politiky se setkaly tři rozhodující okolnosti. První byla zřejmá vnitřní potřeba, druhou ochota Ministerstva vnitra začít se otázkami integrace zabývat a třetí iniciační role Rady Evropy. Účast Rady Evropy v přípravné fázi tvorby integrační politiky sehrála přitom nejen roli katalyzátoru postupu přípravy,³⁸ ale ovlivňovala zpočátku také ideovou výbavu a slovník vládních dokumentů.

Vývoj politik integrace můžeme rozdělit do dvou fází. V první, zakladatelské fázi (1999-2003) spadala tato problematika do působnosti Ministerstva vnitra, které zde sehrálo roli osvětleného hybatele. Druhá fáze pak byla zahájena převedením této agendy pod Ministerstvo práce a sociálních věcí od 1. ledna roku 2004.

³⁵ What now for multiculturalism. Tamtéž.

³⁶ Modood, Tariq. *Multiculturalism or Britishness: a false debate*. Connections, Winter 2004. http://www.cre.gov.uk/pubs/connections/conn_04wi_tm.html

³⁷ Tolerancí je v kontextu boje za rovnoprávnost gayů a lesbických žen zrušení kriminálních sankcí postihujících styk mezi osobami stejného pohlaví. Uznáním je možnost uzavření manželství nebo nějaké formy registrovaného partnerství mezi osobami stejného pohlaví.

³⁸ V únoru roku 1998 uspořádalo Ministerstvo vnitra ve spolupráci s Radou Evropy tzv. *Národní kulatý stůl* na téma vztahy mezi komunitami a v květnu 1999 byl v Praze uspořádán ve spolupráci s Radou Evropy *Seminář o strategiích implementace integračních politik*. Národní kulaté stoly byly uskutečněny v zemích Rady Evropy v návaznosti na realizaci projektu „vtaů mezi komunitami“, který zahájila Rada Evropy v roce 1987 a přijaté Zprávy o vztazích mezi komunitami (Community and Ethnic Relations) z roku 1992. V roce 2001 pak Ministerstvo vnitra zajistilo překlad a širokou distribuci materiálů Rady Evropy *Diversity and cohesion: new challenges for the integration of immigrants* a studie *Framework of integration policies*.

Prvním vládním dokumentem byly *Zásady koncepce integrace cizinců* z roku 1999.³⁹ Ačkoli zásady nejsou žádným multikulturním manifestem, ale dokumentem, který uznává existenci úkolu integrace „cizinců“, jež má být naplněn otevřením rovných příležitostí a aktivním přístupem státních orgánů, můžeme v něm nalézt i odezvy multikulturního diskursu. Projevuje se například zavedením klíčového pojmu „imigrační komunity“ a přihlášením se k „budování multikulturní společnosti“. Imigrační komunity, chápány jako společenství, která spojuje historické vědomí, kultura, jazyk, národní identita nebo rasová příslušnost, jsou „pokládány za integrální a obohacující součást společnosti a plnohodnotné a nezbytné partnery při vytváření multikulturní společnosti“ (zásada č. 2). Vytváření multikulturní společnosti je přitom „třeba založit na dialogu mezi komunitami, jehož cílem je vzájemné kulturní obohacení“. Na druhé straně ale *Zásady* (resp. vysvětlení k nim) podotýkají, že „uznání příslušnosti jedince k určité komunitě neznámá, že by s ní jednotlivec měl být vždy a zcela identifikován“. Komunity jsou tak chápány jako dynamická, vyvíjející se společenství, která nelze chápat jako oddělené skupiny.

Na zásady pak navázala mnohem obsáhlejší *Koncepce integrace cizinců* z roku 2000. Jestliže ideovým východiskem *Zásad* byly dokumenty Rady Evropy, do Koncepce se již výrazně promítají dokumenty Evropské unie. Jsou to především tzv. *Závěry z Evropské Rady v Tampere* (1999), jejichž klíčovou tezí je požadavek „přibližování postavení legálně a dlouhodobě usedlých cizinců právnímu postavení občanů“ a posilování rovného přístupu a rovných příležitostí a ochrany před diskriminací.

Role „komunit“ se z *Koncepce* vytrácí, integrace „každého cizince probíhá individuálně“ a je pojmána jako „začleňování jedince nebo skupiny do života společnosti“. Pokud se zde odkaz na komunity objevuje, tak jen spíše okrajově. *Koncepce* např. zdůrazňuje, že je potřeba věnovat pozornost postavení žen z přistěhovaleckých komunit (ve společnosti i uvnitř komunity) anebo požadavku na podporu výzkumu cizineckých komunit. V souvislosti s postavením žen pak *Koncepce* výslovně uvádí, že „přes respekt k tradicím a určitým odlišnostem některých kultur není vždy možné a vhodné požadavkům cizinců v oblasti tradic plně vyhovět Stejně tak není možné tolerovat postoje a chování neslučitelné s českým právním řádem (např. vynucené sňatky, polygamie, omezování přístupu ke vzdělání a zdravotnictví nebo zákaz zaměstnání, domácí násilí.)“ (*Koncepce*, str. 23). Výraz „multikulturní“ zůstává klíčovým pojmem jen v oblasti vzdělávání, kdy je navrhována podpora programů multikulturní výchovy.

Výraznější úvahy o multikulturní společnosti nenajdeme ani v navazujících dokumentech, např. v *Analýze situace postavení cizinců* (2003), kterou zpracovala meziresortní Komise ministra vnitra.⁴⁰ V tomto dokumentu, v části pojednávající

³⁹ *Zásady* obsahují celkem 15 stručných tezí, které jsou podrobněji osvětleny v obsáhlejší předkládací zprávě.

⁴⁰ *Analýza* je přílohou vládního materiálu *K realizaci koncepce integrace cizinců v roce 2003*. Vláda ji vzala na vědomí usnesením ze dne 11. února 2004 č. 126. Autorka této studie se na zpracování *Analýzy* podílela jako člen Komise i příslušné pracovní skupiny.

o „kultuře, náboženství a sdělovacích prostředcích“, jsou rozlišeny dva modely kulturní integrace: kulturní asimilace a pluralistická kulturní integrace. Pluralistická forma kulturní integrace přitom podle *Analýzy* předpokládá, „že v rámci jednoho demokratického státu mohou vzkvétat různé kultury, pokud tyto respektují jednotící a omezující rámce základních práv a hodnot, a pokud jsou samy vnitřně otevřené. Pluralistickou kulturní integraci tak lze definovat jako vzájemné přijetí a respektování odlišností plus sdílení demokratických norem“. (*Analýza*, str. 33).

V části věnované „Jazyku“ je původní jazyk přistěhovalců uznán za nedílnou součást jejich kultury a identity. Společnost by proto měla v rámci svých možností podporovat jeho uchování. Na druhé straně ale zdůrazňuje, že podmínkou úspěšné integrace je zvládnutí jazyka většinové společnosti a uvádí, že „neznalost místního jazyka není projevem multikulturality, jak se někdy mylně usuzuje, nýbrž je projevem nedostatku integrace“, a upozorňuje, že „nedostatečné jazykové znalosti nejsou jen osobním handicapem toho kterého přistěhovalce, ale ... mají celospolečenské dopady v podobě fragmentace společnosti a segregace celých přistěhovaleckých komunit.“ (*Analýza*, str. 35).

Příslibem nových strategických přístupů je první vládní výroční integrační materiál, zpracovaný koncem roku 2004 již Ministerstvem práce a sociálních věcí. Dokument se v části zaměřené na příští období zamýšlí nad nedostatky dosavadních přístupů, jež spatřuje v jejich přílišné obecnosti. Kritizuje, že nejsou vymezeny podmínky úspěšné integrace přistěhovalců. Chybí tak motivační prvek integračního úsilí. „Koncepce se soustředí především na přiblížení právního postavení cizinců právnímu postavení občanů, pozitivně však neformuluje svá očekávání. Neukládá žádné povinnosti, pokud jde o integrační opatření, zároveň ale nepřiznává žádné nároky, nezvýhodňuje osoby projevující snahu o začlenění do společnosti“. Řešení vidí Ministerstvo práce a sociálních věcí v tom, že se Česká republika vydá cestou podrobné právní úpravy integrace imigrantů, jak učinily jiné země, např. Nizozemsko, Dánsko, Finsko, Německo a Rakousko.

Dokument se explicitně hlásí k novému evropskému trendu: posílení individuální a individualizované integrace, která není chápána jako výsledek přirozených a samovolných integračních procesů, jak ji prezentovaly *Zásady*, ale jako záměrný, uvědomělý proces, který lze také chápat jako uzavření a naplňování „smlouvy“ mezi přistěhovalcem a hostitelskou společností.⁴¹

5. Závěr

Současná debata o multikulturalismu v kontextu přistěhovaleckých politik ukazuje, že nový požadavek „občanské integrace“ není a nemá být návratem k asimilačním politikám. Není nově vznášeným požadavkem „monokulturalismu“

⁴¹ O pojetí integrace jako individuální smlouvy s imigrantem, jíž je doplněna základní „společenská smlouva“, pojednává podrobněji Baršová, Andrea. 2004. Integrace: Svobodná volba nebo povinnost? V *Integrace cizinců v Evropě*. Občanské sdružení Slovo 21. Praha 2004. s. 40-42.

evropských hostitelských společností, ale diskusí o vymezení minimálního rámce společenské soudržnosti. Je znovuoobjevováním a obhajobou ústavních základů liberálních a demokratických národních států ve věku migrace.

Odkazy:

Bakas, Adjiedj. *Die Muslime versuchen, die Niederlande zu kolonisieren.* (Rozhovor redaktora die Welt s nizozemským výzkumníkem trendů Adjiedjem Bakasem). Die Welt, 9. 12. 2004.

Barša, Pavel. 2004. *Imigrační a integrační politika Francie, Velké Británie a Německa po 2. světové válce. Ústav mezinárodních vztahů. Studijní sešity 2/2004.*

Baršová, Andrea. 2004. *Integrace: Svobodná volba nebo povinnost.* In *Integrace cizinců v Evropě.* Občanské sdružení Slovo 21. Praha 2004. s. 40-42.

Both, Norbert, *Holandsko po van Goghovi.* Project Syndicate, listopad 2004.

Buruma, Ian. *The Final Cut. After the filmmakers murder, the Dutch creed of tolerance has come under siege.* The New Yorker. 22. prosince 2004.

Gerstenfeld, Manfred. *Radical Islam in the Netherlands. A case study on failed European Policy.* <http://www.jcpa.org/brief/brief004-14.htm>

Joppke, Christian: (2003) *The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State.* Russell Sage Foundation. Working Paper No. 203.

Lechner, Frank J. (2002). *Globalisation and National Identity in the Netherlands 1980-2000.* Department of Sociology, Emory University. (Draft submitted for the presentation at the 2002 ASA meeting.)

McGuire, Stryker. *Clash of Civilisations.* Newsweek, 22. listopad 2004, s. 36-39.

Selm, Joanne van, (2003). *The Netherlands: Tolerance under Pressure.* Migration Information Source.

Dokumenty:

Home Office. Secretary of the State for the Home Department. (February 2002). *Secure Borders, Safe Haven. Integration with Diversity in Modern Britain.* London: The Stationary Office.

Ministerstvo vnitra. (1999). *Návrh zásad koncepce integrace cizinců na území České republiky.* Usnesení vlády ze dne 7. července 689.

Ministerstvo vnitra. (2000). *Informace o realizaci zásad koncepce integrace cizinců na území České republiky a návrh Koncepce integrace cizinců na území České republiky.* Usnesení vlády ze dne 11. prosince 2000 č. 1266

Ministerstvo vnitra. (2001). *Informace o zkušenostech se zaváděním Koncepce integrace cizinců na území České republiky.* Usnesení vlády ze dne 19. prosince 2001 č. 1360.

Ministerstvo vnitra. (2002). *Účinnost Koncepce integrace cizinců na území České republiky do roku 2002 a další rozvoj této koncepce po vstupu České republiky do Evropské unie .* Usnesení vlády ze dne 13. ledna 2003 č. 55.

Ministerstvo vnitra (2003). *Realizace Koncepce integrace cizinců v roce 2003 a její další rozvoj se vstupem České republiky do Evropské unie.* Usnesení vlády ze dne 11. února 2004 č. 126.

Ministerstvo práce a sociálních věcí. (2004). *Realizace Koncepce integrace cizinců do konce roku 2004 a postup při realizaci Koncepce integrace cizinců v roce 2005*. Materiál byl schválen usnesením vlády ze dne 5. ledna 2005 č. 5